

İNSAN HAKLARI

“Bu gerçeklerin –yani tüm insanların eşit yaratıldığıının, yaratıcılarının onlara geri verilemez birtakım haklar verdiğiinin, bunların arasında yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama hakkının da olduğunu– açık olduğunu kabul ediyoruz.”

Thomas Jefferson

İnsan Hakları Nedir?

İNSAN HAKLARI HER İNSANA AİT OLAN HAKLARDIR. BİR hak her insanın sahip olması gereken bir şeydir, yani ahlâkî bir yetkidir, ve bir istek ya da arzudan daha fazlasını içermektedir. İnsan hakları ahlâkî haklardır; devlet tarafından tanınan ve “pozitif” ya da “kanunî haklar” olarak bilinen haklardan farklıdır. Bu sonuncu haklar insan hakları olabilirler de, olmayabilirler de. İnsan hakları hareketinin başlıca amaçlarından biri, bu hakları kanunen tanınan haklar hâline getirmektir. “İnsan” ifadesi bu hakların – millet, din, cinsiyet, etnik grup ya da cinsel yönelime bakılmaksızın – tüm insanlara ait olduğunu ifade eder. Bu da söz konusu hakların sadece günümüz

dünyasında yaşayan insanlar için değil, aynı zamanda geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak tüm insanlar için de geçerli olduğu anlamına gelir.

Geniş ölçüde tanınan insan hakları, hayat hakkı (öldürülme, işkence görmeme ve sakat bırakılmama), ifade özgürlüğü, âdil şekilde elde edilen mülke sahip olma hakkı, hareket özgürlüğü ve din özgürlüğüdür. Kölelik, işkence ve keyfi engellemelerin hepsi insan haklarının inkâr edilmesi demektir. Bu haklar öncelikli olarak en iyi şekilde, devlete yönelik kısıtlamalar olarak görülebilirler; devletin bireylerin kendi alanlarındaki haklarına müdahale etmemesi gerekir. Devletin rolü bu hakların kendi kanunları dahilinde yer almalarını, yani “kanunî haklar” olmalarını sağlamak olmalıdır. İnsan hakları kavramı aynı zamanda tüm kişiler için, diğer insanların haklarına müdahale etmemeleri gerektiği şeklinde bir yükümlülük, yani karşılıklılık ilkesi de yaratır.

Her insan hakkının üç kıstası karşılaması gereklidir. İlk olarak hakkın evrensel, tüm insanlar için her zaman geçerli olması gerekir. Bunlar sadece belirli kişilere verilen özel haklar olmamalıdır. İkinci olarak, hakkın mutlak olması gerekir. Kamu yararı ya da maliyeti türünden talepler ile kanunî yoldan sınırlandırılmamalıdır. İnsan hakları ancak birbirleriyle çatıştıklarında sınırlandırılabilirler. Örneğin, insanları öldüren ve onları yaşam haklarından mahrum eden bir teröristin hayat hakkı, ölüm cezası ya da ömür boyu hapis cezası ile ortadan kaldırılabilir. Üçüncü olarak, hakkın geri verilemez olması gerekir. Söz konusu haktan vazgeçmek mümkün değildir. Örneğin kişinin kendisini köle olarak satması mümkün olamaz.

Doğal Haklar

Bu hakların varlığına ilişkin ilk dönem tanımlardan biri, Yunanlı oyun yazarı Sofokles'in *Antigone* adlı eserinde verilmiştir. Antigone, Kral Creon'un emirlerine karşı gelerek ölü ağabeyini gömmüş ve davranışlarını tanrıların kanunlarının kralların kanunlarının üzerinde olmasına dayanarak haklı çıkarmıştır. Bu fikir, söz konusu kanunların doğada yer aldığına ve aklın kullanımıyla bulunabileceğine inanan Yunanlı Stoiklerce de savunulmuş ve Romalı hatip Cicero tarafından tekrar edilmiştir. "Her zaman için doğayla uyumlu âdil bir kanun, sağlam bir mantık vardır; bu değişmez bir yasadır." Hıristiyanlık tanrının kanunlarının laik yöneticilerin kanunlarından üstün olduğunu ilân etmiştir; bu özellikle Aziz Thomas Aquinas'ın eserlerinde dile getirilmiştir. Bu doğal haklar ya tanrının ilhamıyla ya da akıl vasıtasıyla, "doğanın ve doğanın tanrısının kanunları" vasıtasıyla keşfedilebilirler.

Bu alandaki modern düşünce üzerindeki en büyük etki İngiliz filozof John Locke'a aittir. Locke, "kimsenin bir diğer kişinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mülkiyetine zarar veremeyeceğini" doğanın temel bir kanunu olarak ifade etmiştir. Yaşama, özgürlüğe ve mülkiyete ilişkin bu haklar, diğer insanların yaşamlarına, özgürlüklerine ve mülklerine zarar vermeme sorumluluğunu ifade ederler. Bu haklar ve sorumluluklar doğada mevcutturlar ve yöneticiler tarafından bahsedilmemişlerdir. Devlet bu hakları korumak amacıyla meydana getirilmiştir. Bu işlevi yerine getirmekte başarısız olan her politik rejim ortadan kaldırılabilir ve yerine bunu yerine getirecek bir başkası konabilir. Bu durum, insanların zâlim rejimlere karşı başkaldırma haklarının olduğunu öne sürer.

Bu fikirler Amerikalıların Büyük Britanya'dan bağımsızlıklarını kazanmak için verdikleri savaşta çok etkili olmuştur. Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarı Thomas Jefferson, Locke'dan açık bir şekilde ilham almış, insanların haklara sahip olarak doğduğunu, bu haklar arasında yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama haklarının olduğunu ileri sürmüştür. Jefferson'a göre, Kral III. George'un bu haklara ihanet etmiş olması isyanı ve İngiltere'den ayrılmayı haklı kılıyordu. Fransız Devrimi esnasında yayınlanan Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin beyan ettiği üzere, "tüm politik kurumların amacı, insanların doğal ve geri verilemez haklarını korumaktır; bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarını kapsar."

Doğal Haklardan İnsan Haklarına

20. Yüzyıl'da bu fikirler insan hakları olarak daha fazla tanınır hâle gelmiştir. Bu hakların tanınmasını sağlamak için uluslararası mekanizmaları temin etmek ve tüm rejimlerin bu haklara saygı göstermesini mümkün kılmak amacıyla girişimler yapılmaya başlanmıştır; bunlar hâlâ sürmektedir. Bu türden haklar 1948'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nde de tanınmıştır. Avrupa Konseyi 1950'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Buna göre, vatandaşlar haklarının kendi devletleri tarafından suistimal edildiğini düşündüklerinde, üye ülkeleri Strasbourg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne dava edilebiliyorlardı. İnsan haklarına verilen yaygın desteğe dayanmaya çalışan bazı gruplar, bu hakların tanımını ekonomik, toplumsal ve grup haklarını da kapsayacak şekilde, özgün anlamının ötesine doğru genişletmeyi denemişlerdir. Bu durum bir hayli tartışma yaratmış ve doğal hakların gerçekleştirilmesinin gözden düşmesine neden olmuştur.

İnsan Haklarına Yönelik Marksist Düşmanlık

Marksistler insan haklarının varlığını genellikle inkâr etmişlerdir. Karl Marx bunları “burjuva hakları” sayarak reddetmiş, insan haklarına başvurmayı mülk sahibi sınıfların çıkarlarını koruyan ve arttıran araçlardan biri olarak görmüştür. Bu türden hakların yalnızca sınıf farklılıklarını daimî hâle getirdiğini ve zenginlerle burjuvaya fazladan koruma sağladığını düşünmüştür. Komünist rejimler kendi rejimlerinde uygulanabilecek herhangi bir evrensel ölçütün olduğunu kabul etmeyi reddetmişlerdir. Bu inkârlarını “bir başka devletin iç işlerine karışılmaması” iddiasına dayandırmışlar ve bunu da komünist rejimleri kimse eleştiremez anlamında yorumlamışlardır. Sovyetler Birliği 1946’da yayınlanan İnsan Hakları Bildirgesi’ni imzalamayı reddetmiştir. Komünistler insan hakları ilkelerini kabul etmede isteksiz davranırken haklıydılar, çünkü 1975’deki Helsinki Deklarasyonu’nu kabul ettiklerinde, bu, Orlov gibi insan hakları aktivistleri tarafından etkin bir şekilde onların aleyhine kullanılmıştı.

Hayat Hakkı

Her insanın yaşamaya hakkı vardır. Bu, her şeyden önce, hiç kimsenin diğer kişiler ve devlet tarafından öldürülmemesi gerektiği anlamına gelir. Gerçekte devletin başlıca sorumluluğu, vatandaşlarını yabancı istilâcılardan ve suçlulardan korumaktır. Bazı kişiler yaşama hakkını kendi kendine sahip olma düşüncesine dayandırır. Buna göre, her birey kendi vücudunun sahibidir; dolayısıyla insanların izinlerini almadan vücutlarına müdahale edilmemelidir. Böylece yaşama hakkının kapsamı öldürülmemenin ötesine, işkenceye uğramama ya da

fiziksel olarak suistimal edilmeme hakkına kadar genişlemektedir. Bu haklar BM Deklarasyonu Madde 3’de de tanınmıştır: “Herkesin yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı vardır.” Madde 5’e göre: “Hiç kimse işkenceye ya da zâlim, insanlık dışı veya haysiyet kırıcı davranışlara ya da cezalara tâbi kılınmaz.” Kendi kendine sahip olma aynı zamanda kölelik – bir kişinin bir diğer kişinin mülkiyetine sahip olması durumu – ile de zıtlık göstermektedir (Madde 4).

Özgürlük Hakkı

Özgürlük hakkı, insanların yaşamlarını kendi seçtikleri biçimde sürdürmeleri anlamına gelir. Bunun tek koşulu, başkalarının da bu hakkına saygı göstermektir. 1789 tarihli Fransız İnsan Hakları Bildirgesi’nde ifade edildiği üzere: “Politik özgürlük, başkalarına zarar vermeyen tüm şeyleri yapabilme gücünü içerir. İnsanların doğal haklarını kullanmalarının tek sınırı, diğer herkese de aynı hakları kullanma özgürlüğünü sağlamak için gerekli olan kısıtlamalardan ibarettir.”

Özgürlük, yukarıdaki kısıtlamaya uymak kaydıyla insanların istedikleri tüm şeyleri yapabilme özgürlüğünü içerdiğinden, varolan tüm hakların bir listesini çıkarmak mümkün değildir. BM Deklarasyonu bunların arasından özellikle önemli gördüğü bazı özgürlükleri tanımlamaktadır – insanların kendi ülkeleri dahilinde ve dışında serbestçe dolaşmaları (Madde 13), evlenme ve aile kurma özgürlüğü (Madde 16), düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü (Madde 18), fikir ve ifade özgürlüğü (Madde 19) ve barış içinde toplanma, bir araya gelme ve dağılma özgürlüğü (Madde 20) gibi.

Mülkiyet Hakkı

İnsanların yaşamlarını özgürce sürdürmeleri ve kendi istedikleri biçimde mutluluğu aramaları mülkiyeti gerekli kılar. Filozof David Boaz'ın açıkladığı gibi: “İnsanların kullandıkları, idare ettikleri ya da elden çıkardıkları her şey birer mülktür. Mülkiyet hakkı bir nesneyi ya da varlığı kullanma, idare etme ya da elden çıkarma özgürlüğü anlamına gelir.” Bu hak olmadan yaşamı sürdürmek, toprağı kullanmak, mal ve hizmet üretmek, diğer insanlar ile ticaret yapmak mümkün değildir. Sosyalistlerin mülkiyeti ortadan kaldırma girişimleri, sadece, bu mülkün idaresinin onu âdil bir şekilde elde eden kişiden alınıp, bu mülkün kime tahsis edileceğine karar veren devlet yetkilisine aktarılması anlamına gelir.

BM Deklarasyonu Madde 17’de kabul edildiğı üzere: “Herkesin başkalarıyla bir arada mülk sahibi olmaya hakkı olduğu kadar, tek başına mülk sahibi olmaya da hakkı vardır. Kimse bu mülkten keyfi şekilde mahrum edilemez.” Bununla birlikte söz konusu madde, devletin mülkiyeti yöneticilerin uygun gördükleri şekilde keyfi yoldan tahsis etmesine izin vererek, bu hakkın korunması için gerekli olan tüm koşulları ihmal etmiştir. Birleşik Devletler İnsan Hakları Beyanname’sinde bir “elden alma” bendi yer almaktadır (5 numaralı kanun değişikliğı). Buna göre, mülkiyet, ancak, devlet tarafından haklı gerekçeyle ve bedelinin tamamının ödenmesi kaydıyla elden alınabilir. Birleşik Devletler’de dahi bu bent ihmal edilmektedir.

Hakları Korumak

İnsan hakları olarak adlandırılan pek çok hak gerçekte insan hakları olmaktan ziyade, mevcut hakları korumak amacıyla

oluşturulmuş mekanizmalardır. BM Deklarasyonu kanunen tanınma (Madde 6), keyfî tutuklamaların ve alıkoymaların önlenmesi (Madde 9), hakların azaltılması durumunda etkin çözüm yollarının bulunması, âdil yargılama, suçsuzluğun önceden varsayılması (Madde 11), sığınma (Madde 14) ve uyrukluk (Madde 15) haklarını tanımaktadır.

İnsan hakları olarak sıkça ortaya konulan politik haklardan biri de oy kullanma hakkıdır. Madde 21 “düzenli olarak ve düzgün bir şekilde yapılan seçimlere ... evrensel ve eşit oy kullanma vasıtasıyla” katılım hakkını ifade etmektedir. Demokrasi bu hakları koruyan araçlardan biri olarak kabul edilse de, demokrasinin kendisi bu türden bir hak değildir. Tarih öncesi dönemde yaşayan bir insan için demokrasiden bahsetmek saçma olacaktır. Temsili demokrasi için geçerli olan durum ahlâkî olmaktan ziyade empiriktir: tarihsel kanıtlar liberal demokrasilerin bu hakları diktatörlüklerden daha fazla koruduğunu göstermektedir. Ancak demokrasiler aynı zamanda bu hakların büyük yadsıyıcılarından biridir de – özellikle de çoğunluğun zulmü hâline geldiği durumlarda. Aynı demokrasi dahilinde yer alan bireylere ve gruplara kötü davranan ve onları insan haklarından mahrum eden liberal olmayan demokrasiler de mevcut olabilir.

Toplumsal ve Ekonomik Haklar İnsan Hakları Demek Değildir

Madde 21’den 30’a kadar olan haklar “ekonomik, toplumsal ve kültürel haklardır” ve geleneksel olarak doğal kabul edilen liberal haklardan tamamıyla farklı bir niteliğe sahiptirler. Buna en kötü örnek, “maaşlı periyodik tatilleri içeren ... dinlenme

ve boş zaman hakkı”nın olduğu Madde 24’dür. Diğer sözde “haklar”, sosyal güvenlik, çalışma ve uygun istihdam koşulları, eşit işe eşit ücret, âdil ve dürüst ücretlendirme, yeterli yaşam koşulları, konut ve tıbbî bakım, eğitim ve beşeri bilimlerden yararlanma haklarını da içermektedir. Bu haklar 1966 tarihli BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde de kabul edilmişlerdir. AB Temel Haklar Şartı’nın ardında da bu sözleşme yatar.

Bu haklar arzulanabilir veya arzulanmayabilir, ancak bunlar insan hakları değildir; “özgürlük hakları”ndan ziyade “refah hakları” talepleridir. Bunları Batı’ya karşı kullanmayı uman Sovyetler Birliği’nin ısrarı üzerine BM Deklarasyonu’na dahil edilmişlerdir. Batı da bu hakları Sovyetler Birliği’nin deklarasyonu imzalayacağını umarak kabul etmiştir, buna rağmen sonuç itibariyle Sovyetler Birliği imza atmaktan kaçınmıştır.

İnsan hakları olarak görülen bu “refah hakları” aleyhine olan durum, ilk olarak bunların evrensel olmamalarıdır. Örneğin “maaşlı tatiller” sadece maaşla çalışan kişilere ait olabilir ve serbest meslek sahiplerini, işsizleri ve ev kadınlarını kapsamaz. İkinci olarak bu haklar mutlak değildir, çünkü görece koşullara bağlıdırlar – yeterli yaşam standartları bakımından hem ülkeler hem de tarihsel dönemler arasında geniş farklılıkların olması gibi. Bu sözde hakları yerine getirme becerisi devletten devlete geniş ölçüde değişmektedir. Bu durum, toplumsal güvenlik haklarıyla ilgili olan ve “her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına uygun olması” koşulu ile nitelenen Madde 22’de de kabul edilmiştir. Üçüncü olarak, bu haklar vazgeçilemez değildir. Örneğin kişiler gelirlerini arttırmak için dinlenme ve boş zaman “haklarından” vazgeçmeyi isteyebilirler. İnsanlar ar-

zulanabilir ancak birbirleriyle çelişen haklar arasında değiş tokuş yaparlar. O yüzden, bu türden talepler bu zorunlu üç kriteri sağlamada başarılı olamazlar. Bir dördüncü argüman olarak, “yapma zorunluluğu”, “yapma imkânını” da içermelidir; fakat bu “refah hakları” mevcut kaynaklara bağlıdır. Günümüzde ve tarih boyunca varolan çoğu toplum, bu istekleri yerine getirecek araçlardan yoksundur. Beşinci olarak, bu haklar doğal hakları küçük düşürürler: insan hakları ancak günümüzde saygı gösterilen ahlâkî yükümlülükler olabilirler, yoksa gelecekte karşılanma ihtimali olan ekonomik ve toplumsal istekler değillerdir. Altıncı olarak, ekonomik haklar, bu refah haklarını gerçekleştirmek amacıyla özgürlük haklarına karşı yapılmış bir saldırıdır. Tıbbî bakımla ilgili anlamlı bir hak, bu bakımın sağlanması için – doktorların ve hemşirelerin isteklerini dikkate almayarak ve böylece onları özgürlüklerinden yoksun bırakarak – tıp mesleği üzerinde bir yükümlülük yaratabilir. Refaha yönelik talepler insan hakları anlamına gelmez.

Topluluk Hakları İnsan Hakları Demek Değildir

BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin birinci maddesi şu ifade ile başlar: “tüm milletlerin serbest irade hakkı vardır.” Madde 25 “tüm milletlerin doğal refaha ve kaynaklara ulaşma hakkını” belirtmiştir. Bu, 1981 tarihli İnsan ve Ulus Hakları Hakkında Afrika Birliği Örgütü Şartı’nda da tekrar edilmiştir: “tüm milletlerin eşit olmaya hakkı vardır.” UNESCO “tüm milletlerin kültürlerini koruma hakkına sahip olduklarını” ifade etmiştir. 1957 tarihli BM Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesi “bu halkların kurumlarının, insanların, mülklerinin ve emeğinin korunması için özel ölçütlerin benimsenebileceğini” belirtmiştir. İnsan hakları üzerine olan

BM konferansları genellikle bu topluluk hakları iddialarının denetimi altındadır.

Topluluk hakları aleyhine olan durum, bunların üç gerekli kriteri sağlamada başarısız olmalarıyla başlar. İlk olarak bu haklar evrensel değillerdir, çünkü bunlar kadınlar ya da ülke yerlileri gibi belirli grupların isteklerinden ibarettir. Bu da söz konusu hakların tanımsal olarak tüm insanlara ait olamayacağı anlamına gelir. İkinci olarak bunlar – Bosna'daki serbest irade hakkında olduğu gibi – bir topluluğun diğeri aleyhine tercih edilmesi anlamında mutlak değillerdir. Etnik temizlik, diğer insanların haklarına saygı göstermek yerine, topluluğa ya da kültürel kimliğe vurgu yapılmasıyla teşvik edilir. Üçüncü olarak, göçmenlerin – tıpkı binlerce yeni Amerikan vatandaşının her gün yaptığı, siyah İngilizler ve entegre olmuş Yahudilerin yaptığı gibi – yeni şeyleri benimsemek amacıyla bir önceki kimliklerinden kendi istekleriyle vazgeçmeleri durumunda sıkça kanıtladıkları üzere, bu haklar vazgeçilemez değillerdir. Dördüncü olarak, doğal haklar geleneği insan haklarının herhangi bir topluluğa değil, insanlara ait olması gerektiğini kabul eder. Kùltürler, diller, kabileler ve uluslar hakları olan varlıklar değillerdir. Beşinci olarak, kültürel haklar tüm insanları eşit haklarından mahrum eder ve, pozitif ayrımcılıkta olduğu gibi, belirli topluluklara özel bir şekilde muamele edilmesinin aracı olur.

Etnik azınlıklar, kadınlar ve eşcinseller gibi toplum dahilindeki belirli grupların insan haklarından mahrum edildiğini kabul etmek önemlidir. Ancak, söz konusu olan amaç, tarihte kötü muamelelere maruz kaldıkları için belirli gruplara özel haklar vermek değil, tüm insanların saygı gösterilen aynı haklara sahip olmasını sağlamaktır.

Gerçek İnsan Hakları için Yapılması Gerekenler

İnsan haklarının korunmasına ve teşvik edilmesine inanmalıyız, ancak, bu düşüncenin suistimal edilme tarzı ve çeşitli koşullara uygulanmasında duyarlılıktan yoksun kalınması karşısında kaygı duymamız gerekiyor. İlk olarak, bu kavram her talebi, isteği ve arzuyu içerecek şekilde büründürülmemelidir. İnsan hakları o kadar değerlidirler ki, özel bir önemi ve önceliği hak ederler. İkinci olarak, insan haklarının teşvik edilmesi farklı kültürlerle, tarihlere ve koşullara bir parça saygı göstermelidir. Bu haklara saygı gösterme biçimi toplumdun topluma değişebilir. Amerika, İsviçre ya da Almanya'ya uygun düşen şeylerin Belarus, Estonya, Arjantin ya da Nijerya'ya da taşınabileceği ve taşınması gerektiği varsayılmamalıdır.

İnsan hakları kavramının açık bir şekilde anlaşılması, bu hakların korunması ve teşviki için – özellikle de bunlardan her gün mahrum bırakılan onca insan için – oldukça önemlidir. Her arzu edilen şey bir hak demek değildir. Mevcut tüm haklar insan hakları anlamına da gelmez. İşkenceyi – bir kişinin cinsel organlarına elektrik şoku vermek gibi – maaşlı tatil ile bir tutmak adaba aykırıdır. Her hükümet, gerçek insan haklarını korumadaki başarısızlıklarından dolayı sorumlu tutulabilmelidir.

Okuma

Norman Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, Londra, Macmillan, 2000, 9. bölüm.

David Boaz, *Libertarianism*, New York, Free Press, 1997, 3. bölüm.

Maurice Cranston, *What are Human Rights?*, Londra, Bodley Head, 1962.

Walter Laqueur & Barry Rubin, *The Human Rights Reader*, New York, Meridian, 1990, Kenneth Minogue & Maurice Cranston'a ait denemeler.

John Locke, *A Second Treatise on Government*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960 (1690).

Düşünmek için Sorular

1. Yaşam hakkı beslenme hakkını da kapsar mı?
2. Ulusal azınlıkların hakları var mıdır? Yoksa sadece bireylerin mi hakları vardır?
3. Gerçek insan haklarını nasıl koruyabiliriz?